

STAVOVI HUSEINA ĐOZE O ŽENSKOM PITANJU I NJEGOV ANGAŽMAN NA POLJU UNAPREĐENJA POLOŽAJA ŽENA KOD BOŠNJAKA

Sumeja LJEVAKOVIĆ-SUBAŠIĆ
Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka
sumeja.ljevakovic@iitb.ba

SAŽETAK: Jedna od ključnih bošnjačkih ličnosti koja je obilježila period islamskog preporoda u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini 20. stoljeća bio je Husein-ef. Đozo. U svojim radovima tematizirao je brojna pitanja koja su tretirali istaknuti učenjaci islamskog reformizma poput Muhammeda 'Abduhua, Rešida Ridāa i Mahmuda Šaltuta čije ideje i tumačenja islama je podržavao i u svojim radovima promovirao. Njegova djela u segmentima koji tretiraju pitanje žena predstavljaju odjek tokova kojim se svojevremeno kretao koncept islamske obnove u muslimanskim društvima, a naročito u Egiptu. Tome je, svakako, značajno doprinijelo njegovo studiranje na Pravnom fakultetu Univerziteta El-Azhar u periodu 1934-1939. godine. U ovom radu bit će analizirani stavovi i fetve Huseina Đoze o ženskim pitanjima uz usporedbu njegovih stavova sa stavovima islamskih reformista i bošnjačke uleme koja je onovremeno djelovala. Također, u radu će biti analiziran angažman Huseina Đoze u Islamskoj zajednici na polju unapređenja položaja žena kod Bošnjaka.

Ključne riječi: Husein Đozo, emancipacija žene, žensko pitanje, Islamska zajednica

Uvod

Postoje dva ključna momenta koja su imala presudan utjecaj na formiranje stavova Huseina Đoze kada je posrijedi žensko pitanje, a koje treba uzeti u obzir prilikom analiziranja njegovih stavova o ovom pitanju. Prvi moment vezan je za njegovo školovanje, odnosno utjecaj reformističke misli i obnoviteljskih ideja iz Egipta koje su imale ulogu u formiranju njegovih stavova o reinterpretaciji osnovnih vrela islama i reforme šerijatskog prava. Školovanje Huseina Đoze na Univerzitetu El-Azhar u

periodu 1934-1939. godine doprinijelo je njegovom boljem poznavanju i razumijevanju muslimanskih reformatorskih pokreta nastalih kao odgovor na dekadencu u muslimanskim društvima, a naročito ideje reformatora Džemaluddina Afgānija i Muhammeda 'Abduhua. Među središnjim temama kojima su se, između ostalog, bavili ovi pokreti bilo je žensko pitanje budući da je položaj žene u tom periodu bio percipiran kao jedan od glavnih uzročnika stagnacije muslimana. Egipatska škola reformizma nije ostavila utjecaj na Husein-ef.

Đozu samo u vidu usvajanja stavova njegovih učitelja koji su nastavili razvijati reformističku misao Muhammeda 'Abduhua i Džemaluddina Afgānija poput Rešida Ridāa, Mustafe Meragija i Mahmuda Šaltuta, već je ostavila i poseban utjecaj na njegovo razumijevanje ženskog pitanja koje je nastojao, usvojenom metodologijom, a koristeći vlastiti idžtihad, tumačiti u skladu s prostorom u kojem je on živio i djelovao. To je naročito došlo do izražaja u njegovim fetvama koje su objavljivane u *Glasniku* Islamske zajednice.

Drugi bitan moment jeste činjenica da je naučno i društveno djelovanje Huseina Đoze bilo bitno određeno periodom u kojem je on živio te intelektualno i društveno djelovao. Počeci njegovog naučnog djelovanja vežu se za period Kraljevine Jugoslavije kada se ženskim pitanjem bavio samo teoretski, dok je njegov aktivniji angažman i plodonosnije djelovanje na afirmaciji položaja žene u društvu, a naročito Islamskoj zajednici, bilo zabilježeno u periodu socijalističke države u kojem je i duže djelovao. Bitno je napomenuti da je u prvom periodu njegovog života i djelovanja prije Drugog svjetskog rata u društvu vladao pravni pluralizam, da je bošnjačko žensko pitanje bilo regulirano šerijatskim pravom za koje su bili nadležni šerijatski sudovi i da je među vjerskom inteligencijom bilo različitih struja koje su imale izvjesnu slobodu javnog proklamiranja stavova, a čiji stavovi su imali jak utjecaj na rješavanje ženskog pitanja kod Bošnjaka muslimana. Drugi period u kojem je on djelovao iza rata bio je obilježen ukidanjem šerijatskih sudova i šerijatskog prava kao formalnopravno važećeg prava na prostoru Bosne i Hercegovine. Također, ovaj period je bio obilježen i usvajanjem Ustava FNRJ i zakona kojima su sve žene u Bosni i Hercegovini dobile jedinstvena prava i *de jure* jednak i ravnopravan položaj u društvu u pogledu obrazovanja, rada, porodice i svim drugim segmentima koji su postepeno regulirali različite sfere odnosa među spolovima u društvu i porodici. Usto, u ovom periodu je Bošnjakinjama nametnuta i zakonska zabrana pokrivanja lica, a vjerska inteligencija, općenito, imala je ograničavajuće djelovanje koje se svodilo na izdvojena stajališta kojima su se nastojali podržati zakoni, odredbe, principi i misija socijalističke države.

Ono što je konstantno u mišljenju Huseina Đoze kada je posrijedi žensko pitanje jeste to što je, i u jednom i drugom periodu, njegov stav o vrijednosti i važnosti žene ostao nepromijenjen te da se, i u prvom i drugom periodu, Đozo bavio pitanjima koja

su u to vrijeme bila savremena i aktualna, a na način koji je odgovarao datom vremenu i prostoru.

Uzimajući u obzir gore izneseno, u nastavku rada dat ćemo kratak prikaz glavnih tema vezanih za žensko pitanje kojima se Husein Đozo bavio u svojim radovima i fetvama te analizu njegovog angažmana na afirmaciji položaja žene kod Bošnjaka.

Stavovi Huseina Đoze o ženskom pitanju

Od samog početka intelektualnog djelovanja Huseina Đoze, odnosno od prvih tekstova koje je objavljivao u domaćim i arapskim listovima i časopisima moglo se primijetiti da Husein Đozo otvoreno i čvrsto izražava svoje opredjeljenje za obnovu, reformu i zalaganje za idžtihad kao garanciju obnove islama i opstanka zajednice muslimana. (Đozo, 1935; Đozo, 1936a; Đozo, 1936b; Đozo, 1936c; Đozo, 1939) Vrlo je indikativno da on, upravo uz ove tekstove, objavljuje tekst koji predstavlja njegov svojevrsan doprinos raspravi o otkrivanju lica žena koja je među Bošnjacima bila aktualna u periodu između dva svjetska rata. Husein Đozo u radu "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera? Gledište Mešihetul Ezhera o tom pitanju" objavljenom 1936. godine daje osvrt na pojavu feminističkog pokreta na koji nisu ostale imune ni muslimanke. U radu, između ostalog, naglašava kako je globalna borba za prava žena utjecala i na muslimanke na način da su one vođene zahtjevima za vraćanje prava ženi tražile da im se dozvoli otkrivanje lica. U kritičkom tonu, H. Đozo ocjenjuje da je to rezultat slabe reakcije uleme na pojavu feminističkog pokreta. U svom obrazloženju on kaže da, dok su se na Zapadu vodile borbe za davanje prava glasa ženi, u muslimanskom svijetu među ulemom na scenu je nastupila rasprava o otkrivanju žena gdje je, kako tvrdi Đozo (1936d), ulema vješto to pitanje pretvorila u vjersko pitanje i našla za isto dokaze u Kur'anu služeći se raznim tumačenjima Kur'ana,

izvrtnjem i iskrivljavanjem Božijih riječi. Prema njegovim tvrdnjama, na inicijalne zahtjeve da se ženama dozvoli otkrivanje, ulema je zauzela stav da je to strogo zabranjeno, pozivajući se na ajete za koje se pouzdano zna da se odnose na žene Poslanika Muhameda, a. s., na ajete u kojima nema nikakvog govora o pokrivanju lica, ili na one ajete koji sadrže zapovijed koja nije dokaz prvostepene dužnosti, kako je ulema predstavlja.

U nastavku rada Đozo navodi da su se ovim pitanjem Bošnjaci bavili i ranije, te da se među bošnjačkom ulemom kao i u drugim muslimanskim društvima pojavila polarizacija. Dok su jedni tvrdili da je otkrivanje lica žene socijalno pitanje koje se treba rješavati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora, druga ulema vična, kako on često kudi, "kile-kal hašijama i šerhovima", od ovog fenomena pravila je čisto vjersko pitanje. U ovom kontekstu on pohvalno govori o reformističkoj ulemi među Bošnjacima poput reisul-uleme Džemaludin-ef. Čauševića, hafiza Ajni Bušatlića i Šukrije Alagića, te egipatskoj reformatorskoj ulemi poput Muhammeda 'Abduh i Rešida Ridāa koja je ovo pitanje crpila direktno iz Kur'ana i hadisa nastojeći da se ono protumači u skladu s društvenom stvarnošću i potrebama vremena.

Budući da se o ovom pitanju ranije iscrpno pisalo kod bošnjačke uleme, Đozo napominje da ovo pitanje, unatoč pozitivnim reakcijama reformističke uleme, ipak nije bilo riješeno kako kod Bošnjaka tako i kod drugih muslimana sve do trenutka dok kompetentan forum uleme, kao što je ulema El-Azhara, nije dao fetvu o tome. Po Huseinu Đozi (1936d), najjači argument koji je zaključio raspravu o pitanju otkrivanja lica žena je upravo fetva Savjeta uleme El-Azhara koja je izdata na zahtjev muslimana iz Indije koji su se susreli s problemom prelaska Hindusa na islam kojima je smetalo pokrivanje lica žena. U odgovoru na ovaj zahtjev, kaže Đozo, ulema El-Azhara je zaključila da lice žene i njeni dlanovi mogu biti otkriveni i da

nisu *avret*, da islam ne propisuje ženi da živi kao životinja i da se čuva u zatvoru kao zločinac, nego joj naređuje da prisustvuje namazima u džematu u džamijama zajedno s muškarcima, da posjećuje i iznosi svoje mišljenje na javnim skupovima muslimana gdje se raspravlja o važnim pitanjima, da se školuje i obrazuje kao i svi muškarci, da upravlja svojim imetkom itd.

Na kraju svoga članka Đozo navodi da on nije imao namjeru da prijevodom fetve Savjeta uleme El-Azhara zagovara otkrivanje lica kod žena, već mu je namjera bila da još jednom pojasni kako otkrivanje žene nije vjersko pitanje nego je to stvar običaja te da ga treba rješavati kako to budu tražili opći interesi, ali uz poštivanje interesa i same žene. Ovo pitanje, kako kaže Đozo (1936d:79), spada u pitanja za koja je Muhammed, a.s, rekao: "Entum e'lemu mini fi emri dunjakum (Učeniji ste od mene u dunjalučkim stvarima)."

Na ovaj tekst Huseina Đoze reagovao je Muhamed Pašić (1936) koji Đozi spočitava spominjanje fetve Savjeta uleme El-Azhara koja je, tvrdi Pašić, bila namijenjena za pridobivanje srca nevjernika u islam¹ olakšavajući im prelazak na islam te da ona nije donesena na način kako je to Đozo u svom članku predstavio.

U nastavku Pašić kritikuje Šejhul-Azhara i njegovu fetvu uz citiranje osvrta šejha Muhammeda Hašima Rašida el-Hātiba iz Damaska koji osuđujući fetvu Šejhul-Azhara, između ostalog, kaže da je dobro da žene Hinduskinje, koje su se potpuno otkrivale, sada samo otkrivaju lice, ali da i dalje stoji činjenica da islamski pravници smatraju pokrivanje lica žene obavezom. U zaključku, Pašić

poziva sve listove koji su prenijeli Đozin prijevod fetve El-Azhara da objave i njegovo reagiranje ako žele istinu. A istina je, tvrdi Pašić, da je otkrivanje žene pa i njenog lica zabranjeno u islamu. Kako je ovo pitanje već raspravljeno ranije, Pašić nije smatrao za shodno da ponovo piše o argumentima i dokazima osim da ponovo ustvrdi da se pokrivanju ne treba oduzimati vjerski karakter na način kako je to Đozo svojim tekstom pokušao učiniti.

Fetva Savjeta el-Azhara koju je preveo Đozo, aktualizirana je još jednom nakon Drugog svjetskog rata kada je prilikom primanja menšure, u svom govoru, reisul-ulema Ibrahim-ef. Fejić kazao da je žena po islamu dužna da radi i izdržava svoje roditelje i djecu ako su siromašni, da vojno učestvuje u zaštiti države itd., ali da obavljanje svih ovih dužnosti nije moguće pokrivenog lica te da je fetva El-Azharskog mešihata riješila pitanje otkrivanja lica kod žena.

Iako je, kako se dalo primijetiti i u reagiranju Pašića, prema stavovima brojne bošnjačke inteligencije rasprava o ovom pitanju svoju kulminaciju doživjela nakon *takrira* Islamske izborne kurije 1928. godine koji je propisao da žena u slučaju nužde može otkriti lice i ruke, a koji je donesen nakon izjave reisul-uleme Džemaludina Čauševića i reakcija na njegovu izjavu da islam ne sprečava žene da otkriju svoje lice i ruke, rad Huseina Đoze nije nimalo naivno objavljen. Husein Đozo, kao neko ko je u vrijeme ovih rasprava i *takrira* studirao na Šerijatskoj sudačkoj školi koja je okupljala najeminentnije stručnjake šerijatskog prava toga vremena i kao neko ko je bio svjedok promjenama

u otkrivanju ili pokrivanju žena (ili nedostatku promjena), znao je dobro da pitanje otkrivanja lica i ruku kod Bošnjaka nije bilo riješeno. Stoga, njegov članak koji pokrivanje lica žene svodi na socijalno pitanje oslanjajući se na fetvu Savjeta el-Azhara nije bio beznačajan. Svojevremeno, on je došao kao jedna vrsta važne potvrde da reformatorska bošnjačka inteligencija nije bila na krivom putu, ali i potvrde njegovog opredjeljenja za reformatorsko tumačenje i razumijevanje islama o kojem je pisao u svojim prvim člancima i kojem je ostao dosljedan i kasnije u svojim stavovima i fetvama o ženskom pitanju.

Osim ovoga teksta, Husein Đozo se ženskim pitanjem bavio i u dosta opširnom tekstu koji tretira položaj žene u islamu a koji je uvršten u njegovu knjigu *Islam u vremenu*. Ovaj tekst je imao cilj, kao i raniji njegovi tekstovi, da reinterpetacijom ajeta koji govore o ljudskoj ravnopravnosti žene, višeženstvu, svjedočenju i nasljedstvu žena, naglasi kako je izvjesno tumačenje ajeta koji tretiraju ova pitanja dovelo do zloupotrebe položaja muškarca u odnosu na ženu među muslimanima. Đozo kaže:

Držao ju je u haremima zatvorenu i potpuno izolovanu iz života i društva. Nabio joj je na glavu feredžu i zar, da ne bi mogla vidjeti šta se to zbiva oko nje. Potpuno je zapostavio njeno obrazovanje. Živjela je dugo u zaostalosti i neznanju. (1973: 486)

Zanimljivo je, u kontekstu govora o ovom tekstu, skrenuti pažnju na Đozin način tumačenja ajeta o svjedočenju žena. Prema njegovim riječima, ajet koji govori o svjedočenju

¹ Ova fetva nije, kako kaže Muhamed Pašić, objavljena da se pridobiju nevjernici u islam. Ona jeste objavljena na zahtjev vođe muslimana u Indiji Halida Latifa Džaba Khana, ali je ona odgovorom obuhvatila muslimane svih prostora i svih vremena bez izuzetka. Naime, Halid Latif Khan bio je zabrinut za pripadnike Dalita, najnižeg sloja društva u Indiji, koji su 1930-ih godina nastojali doći do boljeg položaja u sistemu

kasti prihvatanjem neke od većih religija u Indiji: islam, kršćanstvo ili sikhi vjeru. Vjerski misionari su, u nastojanju da pripadnike ove kaste pridobiju, širili negativnu propagandu protiv islama strašeći Dalite pokrivanjem lica kod žena i obavezom obrezivanja muškaraca. Vidi: Abdulmun'im Abdurahman, "Ba'tat Al-Azhar al-ula li našri as-sakaf al-islamije ve diraset ehval al-muslimin", rad prezentiran na konferenciji

Devr A-Azhar fi an-nuhud bi ulum al-lugati al-arabije va adabiha ve al-fikr al-islami bi kulejeti al-lugati al-arabije bi Az-Zakazik. Dostupno na: (PDF) بحث بعنوان "بعثات الأزهر الأولى للنشر والثقافة الإسلامية ودراسة أحوال المسلمين" قدم إلى المؤتمر العلمي الدولي الثالث دور الأزهر في النهوض بعلوم اللغة العربية وأدابها والفكر الإسلامي بكلية اللغة العربية بالقازيق (researchgate.net). (Pristupljeno: 13. 10. 2022.)

dvije žene umjesto jednog muškarca “izričito govori o potrebi sklapanja pismenog ugovora prilikom zajma, kojeg treba da ovjere dva svjedoka muškarca ili muškarac i dvije žene, samo zato što u toj oblasti ljudske djelatnosti žene nemaju dovoljno iskustva jer se nisu bavile poslovima privrede”. (Đozo, 1973: 485) Međutim, on nedvojbeno tvrdi da iz ovoga ajeta nije moguće izvesti zaključak da sud ne može utvrditi istinu na osnovu svjedočenja žene. Prema njemu: “Sud presuđuje na osnovu dokaza. Ako sudija putem svjedočenja žene stekne uvjerenje o istini, on će na osnovu toga svjedočenja donijeti presudu. Cilj je doći do istine. Sve što vodi tomu sudija može prihvatiti.” (Đozo, 1973: 485)

Iako ovaj rad Đoze u cjelini ostavlja dojam da je napisan s ciljem odbrane islama od nemuslimana i njihovih optužbi o neravnopravnosti žena i njihovog lošeg položaja, Đozo, zapravo, na samom kraju teksta pokazuje da to nije bio njegov primarni cilj. Radije, on naposljetku priznaje da je to za što se islam optužuje bila stvarnost muslimanskih društava, ali da je nužno da se kur’anski ajeti reinterpretiraju i da se obnovom islamske misli i reformizmom muslimanki vrate prava koja su joj oduzeta. (Đozo, 1973) Iz ovoga se da zaključiti da je ovaj tekst kao i Đozini raniji tekstovi bio primarno tekst koji, u duhu reformatorske misli, nudi reinterpretaciju ajeta čija su tumačenja u jednom trenutku dovela do neravnopravnosti žene u muslimanskim društvima, a ne tekst koji ima za cilj da opravdava određene propise islama u pogledu prava žena u islamu.

Osim spomenutih pitanja kojima su se bavili vjerski reformatori u brojnim muslimanskim zemljama, Husein Đozo se, odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku IZ*, dotakao i drugih pitanja koja se tiču žene, a koja su u tom trenutku naročito bila aktuelna kod Bošnjaka. Ta pitanja se uglavnom tiču ravnopravnog učešća žena u obredima: odlazak u džamiju, obavljanje namaza u džematu, klanjanje u džamiji bez perde, klanjanje

džuma-namaza, klanjanje teravih-namaza, učenje ikameta, predvođenje ženskog džemata, učenje mukabele pred muškarcima i praćenje dženaže. Husein Đozo je dobivao mnogo upita o dozvoljenosti odlaska žena u džamiju. Ovakva pitanja su najviše postavljana u periodu 1966-1967. godine, odnosno na početku uspostavljanja rubrike “Pitanja i odgovori” u *Glasniku Islamske zajednice*. Na ova pitanja Husein Đozo je odgovarao s pozicije islamskog reformatora. On, tako, nije odbacivao činjenicu da u određenim fikhskim djelima piše kako je ženama mekruh ići u džamiju, dajući time obrazloženje zašto na području Bužima, Velike Kladuše, Cazina, Bosanske Krupe i Bihaća nije bio običaj da žene klanjaju u džamijama, a o čemu se mnogo pisalo u to vrijeme. Međutim, on nastoji pojasniti kako je došlo do takvih stavova u fikhskim djelima i u konačnici daje svoj stav o tom pitanju. On o tome kaže:

Kada se vršila modifikacija fikhskih propisa, žena je bila u sasvim drukčijem položaju. Njena funkcija bila je ograničena na kuću. Svakako da je to našlo svog izraza u nekim nebitnim fikhskim propisima, kao što je i ovaj o kerahetu džemata za žene. Danas se, međutim, izmijenio i položaj i funkcija žene. Ona je izašla iz kuće i vrši gotovo sve javne i društvene funkcije. Kad naše kćerke, sestre, žene itd. puštamo u kina, na igranke, korzo itd., zašto ih ne bismo pustili i u džamiju. (“Pitanja čitalaca...”, 1967: 456)

Također, u tom periodu, koje se može definirati i kao početak islamskog preporoda u Bosni i Hercegovini, naročito su bila aktuelna pitanja o ženskom glasu kao *avretu*, odijevanju žena, pokrivanju kose žena kao i pitanja o moralnosti općenito. Ovim i sličnim pitanjima nezaobilazno se bavio i Husein Đozo odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku*.

Primjera radi, na postavljena pitanja o ženskom glasu kao *avretu* Đozo je potcrtavao da su takvi stavovi neislamski i nazadni te da predstavljaju očitu diskriminaciju. On svoje stavove,

poput pravog reformatora, zasniva na analizi i razumijevanju prakse u vrijeme Poslanika, a. s., i njegovih ashaba te analizi šerijatskih odredaba i njihovoj reinterpretaciji uvažavajući ljudska prava i univerzalne poruke Kur’ana i sunneta. Zna se sigurno, kaže Đozo u svom odgovoru,

da su se žene u doba Božijeg poslanika bavile javnim poslovima. Sudjelovale su u velikom broju vojnih pohoda. Umi Atije Ensarije navodi da je s Božijim Poslanikom sudjelovala u sedam vojnih pohoda, hazreti Aiša i Umi Selim pratile su Muhameda a. s. u mnogim pohodima. Poslije smrti Božijeg Poslanika, Aiša je bila, da tako kažemo, glavni muftija i savjetnik halife Abu Bekra, Omera i Osmana. (...) Sada bismo upitali one koji tvrde da je glas žene *avret* (savtul mereti avretun), da li je moguće da žena obavlja sve te funkcije i obaveze, a da ne govori i da joj se glas ne čuje? (...) Pokušali smo analizirati razloge na kojima neka ulema zasniva tvrdnju da određene funkcije žena ne može vršiti. Nigdje se ne spominje glas. (“Pitanja čitalaca...”, 1973: 517)

Uz vlastito promišljanje, u više odgovora na pitanja koja su se odnosila na diskriminaciju žena i neravnopravan odnos prema ženskoj djeci, na pravo žene na slobodan izbor bračnog druga i slično, Husein Đozo se, između ostalog, pozivao i na svoga učitelja Mahmuda Šaltuta i njegove stavove o tim pitanjima.

Upravo ovakvi odgovori ilustriraju kako je Husein Đozo ostao dosljedan odbijanju da tumačenje islama svede na “kile ve kale”, kako je pitanja čija su fikhska rješenja bila vezana za određenu historijsku interpretaciju datog propisa nastojao sagledati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora, kako je u svom tumačenju islama primjenjivao idžtihad intenzivno onako kako ga je otpočetak svoga djelovanja i zagovarao, te kako je škola islamskog reformizma s kojom se pobliže upoznao za vrijeme svoga studija u Egiptu ostavila dubok trag na njegovo tumačenje ženskog pitanja.

Angažman Huseina Đoze na unapređenju položaja Bošnjakinje u društvu i Islamskoj zajednici

Jedan od ključnih segmenata ženskog pitanja kojim se Husein Đozo posebno bavio i kojeg je afirmirao bilo je pitanje društvenog angažmana žena. Tradicionalna ulema u periodu Kraljevine Jugoslavije ženama je dozvoljavala rad kao i druge oblike društvenog angažmana kroz bavljenje pjesništvom i književnošću, liječenjem i slično, ali se insistiralo na tome da su dužnosti žene primarno vezane za kuću i porodicu, upravljanje kućnom ekonomijom, odgajanje i podučavanje djece te se naglašavalo da treba postojati dobar razlog, odnosno izražena nužda za angažiranjem žena izvan kuće. (Muftić, 1932-1933) Ovaj stav tradicionalna ulema podržala je *takrirom* Hodžinske kurije koja je priznala ženama pravo da uslijed nužde obavljaju poslove izvan kuće te da za tu potrebu otkriju lice i ruke. ("Islamska izborna kurija...", 1929) S druge strane, već u ovom periodu moderna vjerska i svjetovna inteligencija davala je neograničenu podršku društvenom angažmanu žena i njihovom radu. (Mulalić, 1932)

Sve do kraja Drugog svjetskog rata, mišljenja ovih suprotstavljenih struja se nisu pomirila. Uspostavom države FNRJ tradicionalna ulema sve je manje tematizirala pitanje društvenog angažmana i rada žene. Njen društveni rad i angažman, te doprinos razvoju društva postaje centralno opredjeljenje socijalističke države. Nova država je bila opredijeljena za rodnu ravnopravnost koja se smatrala jednom od najvažnijih tekovina narodnooslobodilačkog rata. U tom periodu kreiran je poseban identitet i imidž društveno-angažirane žene koji je mijenjao

položaj žene ne samo u socijalnim i radnim već i u porodičnim, bračnim, političkim, pravnim i drugim aspektima njenog života.

Ovaj imidž kreiran je uz pomoć Islamske zajednice. Od same uspostave nove države ulema je izražavala punu podršku društvenom radu žena pozivajući žene kao i muškarce da pomognu izgradnju države i Islamske zajednice. Vrhovni autoritet Islamske zajednice, reisul-ulema Ibrahim-ef. Fejić (1950:23-24) u svom prvom govoru kao reisul-ulema izrazio je punu podršku društvenom radu žena izjavivši da žena treba stupiti na "pozornicu društvenog života" te da je dužna kao i muškarac pomoći izgradnju domovine. Usto, on je kazao da islam dozvoljava ženi obavljanje svih javnih funkcija i privatnih obrta.

Otada, među bošnjačkom ulemom često se govorilo o potrebi i nuždi uključivanja žena na svim poljima. Iz godine u godinu pozivi su intenzivirani. Kako je žena zauzimala sve veći položaj i bolje funkcije u društvu, sve su glasnjiji bili zahtjevi da se ženama omogući ravnopravno sudjelovanje i u aktivnostima Islamske zajednice. Iz izvještaja o radu Vrhovnog islamskog starješinstva da se primijetiti kako su se konstatacije o potrebi učešća žena u razvoju vjerskog života iz godine u godinu samo ponavljale. Teško je procijeniti da li se zaista osjećala potreba za angažmanom žena u Islamskoj zajednici ili je ovakav diskurs bio samo rezultat usvojenih ideja socijalističkog režima.

Aktivnosti Huseina Đoze na društvenom angažmanu žena posebno su došle do izražaja 1970-ih godina, u vrijeme pokretanja novina *Preporod* čiji je on bio glavni i odgovorni urednik. Od prvog broja ovoga lista posebno se izdvajala rubrika namijenjena ženama "Žena, porodica, dom..." u kojoj su se tematizirale

brojne teme, od mode, preko vjerskih tema, do tema koje se tiču zdravlja žene.² Ova rubrika od samog početka pomno je pripremana s jasnim ciljem da se doprinese unapređenju položaja Bošnjakinje što se jasno razaznaje iz odgovora na upit čitateljke o tekstovima koji tretiraju pitanje žena. ("Mladi u pitanju...", 1971) Iz pisama čitateljki moglo se primijetiti da je rubrika bila izuzetno cijenjena i čitana. ("Naša pošta...", 1971) Ova rubrika, međutim, nakon broja 9 prestala je s izlaženjem. Ono što se može primijetiti jeste da su, neposredno prije prestanka izlaženja ove rubrike, objavljeni izvještaji o školovanju djece u dnevnim novinama *Politika* i *Nin* iz kojih se dalo primijetiti da je među roditeljima koji su odbijali da šalju djecu u škole najviše bilo muslimana. (Đozo, 1971b:1) Ovi izvještaji su vidno pogodili Huseina Đozu, koji je u narednim brojevima novina *Preporod* brojne članke, uključujući i njegove uvodnike, posvetio temi školovanja djece, a naročito ženske djece. (Đozo, 1971a; Đozo, 1971b; Đozo, 1971c; Đozo, 1971d; Đozo, 1971e) Između ostalog, može se primijetiti da je, posljedicom ovih izvještaja, u *Preporodu* od 10. broja počelo objavljivanje nove rubrike "Traženje nauke opšta je dužnost muslimana i muslimanke" koja je zamijenila dotadašnju rubriku "Žena, porodica, dom..."³ Da je objavljivanje rubrike povezano s izvještajima o neškolovanju djece potvrdio je i sam Đozo (1971b: 1) u uvodniku broja 9 *Preporoda* kazavši: "U sljedećem broju 'Preporoda' donijecemo raspravu o razvoju prosvjetnih i naučnih ustanova od uticaja Islama, iz koje će se vidjeti koliko Islam cijeni nauku i koliki je njegov doprinos u razvoju naučne misli."

Nakon prestanka angažmana Huseina Đoze kao urednika *Preporoda*, on 1973. godine objavljuje tekst pod

² Vidi primjer: "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 1, 1970, 6; "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 2, 1970, 8; "Žena, porodica, dom...", *Preporod*, god. 1, br. 3, 1970, 8.

³ Vidi primjer: "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj

prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 10, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 11, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost

muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 12, 1971, 3; "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, god. 2, br. 13, 1971, 3.

naslovom "Islam – položaj žene". Dobro dio svog osvrta na položaj žene u islamu kojeg je izložio u ovom članku Đozo je posvetio pitanju društvenog angažmana žene. Društveni angažman žene ili njenu ulogu u društvu prema islamskim propisima on je povezivao s općim principom naređivanja i upućivanja na dobro te odvrćanja od zla koji, kako kaže u ovom članku, spada u strogo propisanu dužnost na koju upućuju Kur'an i hadis. Ovim principom zadužene su žene jednako kao i muškarci, a to znači, zaključuje Đozo, da žene snose odgovornost za neizvršavanje ove obaveze jednako kao i muškarci. Budući da je ova obaveza općenita i obuhvaća sve društvene uloge i javne funkcije, žena se, kaže on, nužno treba društveno angažirati i zauzeti funkcije u svim ustanovama kao i muškarac. Naravno, Đozo potcrtava da davanje funkcija ženama treba uslijediti nakon što se prethodno ženama osigura primjereno stručno obrazovanje. Žena, kaže on, ima kao i muškarac prirodne sposobnosti da stiče sve vještine i obrazovanje uključujući i vojno obrazovanje, a njen uspjeh zavisi samo od angažiranosti i spremnosti društva da joj omogući sticanje neophodnog znanja. U tom smislu, on smatra da je obrazovanje žena i njihova društvena angažiranost kod svih muslimana na nezavidnom nivou ali da je, ipak, Bošnjakinja daleko prisutnija u društvu u odnosu na sve druge muslimanke. "Žena muslimanka napravila je najdublji prodor u naše društvo. Možete je svagdje i na svakom mjestu naći: u parlamentu, vladi, univerzitetu, institutu, umjetnosti, književnosti itd", navodi Đozo. (1973: 486)

Husein Đozo nije pretjerao kada je kazao da je Bošnjakinja uključena u javne institucije te da je bila aktivna na brojnim društvenim poljima dok su se brojne muslimanke u drugim državama i dalje borile za prava na ravnopravno obrazovanje i pravo na rad. No, ono na što se trebala usmjeriti pažnja u ovom kontekstu i u ovom članku jeste prisutnost i angažiranost Bošnjakinje unutar zajednice koja je predstavljala muslimane. To pitanje,

kako se činilo onovremeno, bilo je odvojeno od pitanja angažiranosti žene u društvu uopće.

Na brojnim sjednicama Starješinstva Islamske zajednice u SFRJ iz godine u godinu samo se ponavljalo kako Bošnjakinjama treba omogućiti učešće u radu Islamske zajednice, kako im treba ponuditi vjersko obrazovanje i aktivirati ih na poslovima unutar zajednice. ("Izveštaj o radu...", 1982) Na ovakve deklarativne izjave s brojnih sjednica i izvještaje Starješinstva nije ostao imun ni Husein Đozo.

Odgovarajući na pitanja čitalaca u *Glasniku* Islamske zajednice, Đozo je više puta bio suočen s pitanjima o angažmanu, odnosno neangažmanu žena u vjerskim aktivnostima i na poslovima unutar Islamske zajednice. Odgovarajući na ista, on se afirmirao kao snažan zagovornik angažmana žena u vjerskim aktivnostima i na poslovima unutar Islamske zajednice. On je, pokušavajući pojasniti jedno svekoliko povijesno stanje nazadnosti muslimanke, naglašavao kako je teoretski žena u islamu ravnopravna muškarcu u dužnostima koje podrazumijevaju angažman na jačanju islama i vjerskog života muslimana, ali da je u određenom vremenskom periodu žena bila izolovana iz društvenih dešavanja. On u svom odgovoru, u stilu islamskog reformiste, poziva da se analizira stanje žene iz prvog perioda islama, da se preispitaju prava koja su uživale i uloge koje su imale žene u prvoj muslimanskoj zajednici te da se u odnosu prema ženi i njenom društvenom angažmanu treba voditi pravima koje islam ženi osigurava, a ne njenim položajem u određenom povijesnom trenutku. Naposljetku, Đozo zaključuje da se status žene i unutar Islamske zajednice treba promijeniti.

U vezi s ovim treba napomenuti da u našim prilikama žena postaje sve važniji faktor u odnosu na vjerski život. Islamska zajednica moraće se u budućnosti mnogo više oslanjati na žene. Biće potrebno mnogo više ih aktivizirati u vjerskom životu. Nameće se kao nužno i od velikog je značaja

i potrebe njihovo aktivno uključivanje u odbore i sve druge organe Islamske zajednice. Željeli bismo vidjeti muslimanku kao člana republičkih sabora i starješinstava kao i člana Vrhovnog sabora i Vrhovnog islamskog starješinstva... ("Pitanja čitalaca...", 1976b: 680-682)

No, iako je otvoreno zagovarao angažman žene u Islamskoj zajednici i vjerskom životu općenito, Đozo je u svojim odgovorima na ovakva pitanja često napominjao da će se Islamska zajednica, u doglednoj budućnosti, morati pozabaviti pitanjem uključivanja žena u rad organa Islamske zajednice, njene odbore i sabor. Međutim, Đozo bi, istovremeno, naglašavao da će rješavanje tog pitanja biti teško zbog okolnosti koje su okruživale ženu u to vrijeme.

Treba ozbiljno razmisliti o načinu njihovog jačeg organiziranja. Uključivanje žena u organe Islamske zajednice predstavlja posebno pitanje. (...) Čini mi se da ovo uključivanje neće ići bez poteškoća. Mlade društveno organizirane žene nerado se uključuju zbog zauzetosti i iz drugih obzira. Starije žene, opet, nisu vične na društveni rad. To su vjerujemo, samo privremene i početne teškoće. ("Pitanja čitalaca...", 1977:460)

Treba unaprijed računati da će tu biti poteškoća. Žene iz starijih generacija nisu dorasle savremenim metodama rada. One su živjele u drugim prilikama. Njihovo angažiranje ne bi donijelo mnogo koristi. Mlada savremena školovana muslimanka je poslovno i društveno angažirana. Sve su one zaposlene. Teško ih je privoliti da se angažiraju i u vjerskim poslovima. ("Pitanja čitalaca...", 1976a: 255)

Ovakav stav Đoze, kako smo spomenuli, bio je i zvanični stav Islamske zajednice, često proklamovan u brojnim izvještajima organa Islamske zajednice. Međutim, zbog nepostojanja bilo kakve strategije i plana kojim bi se uključile žene u organe Islamske zajednice, njihove stavove

nije pratilo djelovanje. Ovakvo stanje je ostalo nepromijenjeno sve do osnivanja Islamskog teološkog fakulteta kojeg su u prvoj godini upisale i dvije djevojke, te osnivanja ženskog odjeljenja Gazi Husrev-begove medrese godinu kasnije.

Stav Đoze i njegova podrška uključivanju žena u rad Islamske zajednice došao je na test 1977. godine kada su prilikom otvaranja Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu upisane i dvije studentice, Izeta Pilavdžić i Nermina Baljević (rođ. Jašarević). Nermina Baljević bila je među 10 prvih svršnika ITF-a 1981/82. godine. Prema njenom svjedočenju, uporedo s gimnazijom, vanredno je polagala Gazi Husrev-begovu medresu te je odmah po osnivanju Islamskog teološkog fakulteta imala sve uvjete neophodne za upis na ITF.

Prilikom studiranja Nermini Baljević predavao je Husein Đozo koji je u to vrijeme bio i predsjednik Udruženja ilmije. Njegovo oduševljenje upisom i pokazanim sposobnostima prof. Baljević na ITF-u moglo se primijetiti i iz njegove odluke kao predsjednika Udruženja ilmije da stipendiju ovog Udruženja uruči upravo prof. Baljević. “Zove me sebi na prvoj godini i kaže da je Ilmija odlučila da mi da stipendiju. Primijetim da sam vanredan student, da ima puno onih koji su izvan Sarajeva, a profesor će: ‘Neka, neka, nemoj se ti brinuti o njima, ti si nama važna.’” (Kamenica, 2017) U izvještajima o dodijeljenim stipendijama prvoj generaciji studenata ITF-a stoji da je Udruženje ilmije u ovo vrijeme dodjeljivalo samo jednu stipendiju. Ovo saznanje je svojevrsna potvrda

da Husein Đozo nije bio samo zagovornik društvenog angažmana žena već je i djelovao na putu ostvarenja tog angažmana.

Nakon otvaranja ženske Gazi Husrev-begove medrese godinu nakon otvorenja ITF-a, školovanje žena te prilike za njihov angažman u zajednici bile su znatno veće. Prva generacija ženske Gazi Husrev-begove medrese imala je 20 svršnica. Od njih dvadeset, devet svršnica upisalo je Islamski teološki fakultet: Avdić Safija, Bekto Aiša, Đedović Zumreta, Imamović Nezira, Jabučar Rabija, Karaman Hasija, Pojata Samija, Srna Suada i Alibašić Hamida. Ostale su vrlo brzo počele raditi kao muallime. (Jašarević, 1983:281–290)

Husein Đozo jeste dočekao da prva žena diplomira na ITF-u ali, nažalost, nije dočekao da vidi ovakav pozitivan prevrat u obrazovanju i angažiranosti žena, svršnica Gazi Husrev-begove ženske medrese, kojeg je zasigurno i on priželjkivao.

Zaključak

Od početka naučne misli i pregalštva Huseina Đoze primjetno je njegovo otvoreno i čvrsto opredjeljenje za obnovu i reformu, te zalaganje za idžtihad kao garanciju obnove islama i opstanka zajednice muslimana. Ovaj pristup razumijevanju islama Huseina Đoze u velikoj mjeri oblikovan je njegovim studiranjem na El-Azharu gdje je imao priliku učiti neposredno od poznatih učenjaka i reformatora toga vremena poput Mahmuda Šaltuta i Mustafe Meragija. Na temeljima njihovog pristupa razumijevanju islama Đozo je promišljao

onovremeno aktuelne teme za Bošnjake i muslimane uopće a, između ostalih, i pitanje muslimanke i njenog društvenog angažmana.

Žensko pitanje Husein Đozo tretirao je kroz svoje radove te kroz svoje odgovore na pitanja čitalaca u *Glasniku IZ*. Njegovi tekstovi i odgovori ilustriraju kako je Husein Đozo ostao dosljedan odbijanju da tumačenje islama svede na “kile ve kale”, kako je u svom tumačenju islama primjenjivao idžtihad intenzivno onako kako ga je otpočetak svoga djelovanja i zagovarao, te kako je pitanja čija su fikhška rješenja bila vezana za određenu historijsku interpretaciju datog propisa nastojao sagledati u skladu sa zahtjevima vremena i prostora u kojima su Bošnjaci živjeli.

Neriješeno pitanje emancipacije muslimanke bilo je jedno od ključnih pitanja Bošnjaka u početku naučnog djelovanja Đoze, dok je pitanje društvenog djelovanja žena općenito i angažmana unutar Islamske zajednice bilo posebno značajno u periodu kada je Đozo davao fetve u *Glasniku Islamske zajednice*. Tekstovi Huseina Đoze i njegove fetve po pitanjima emancipacije žena i njihovog angažmana pokazuju Đozin reformistički i obnoviteljski pristup razumijevanju ovog pitanja u islamu. Ono što se ovdje treba istaknuti jeste to da se Husein Đozo nije samo zauzimao za angažman žena već je kroz rubrike u novinama *Preporod*, čiji je bio glavni urednik, i kroz Udruženje ilmije, koje je vodio, pokazao i spremnost da aktivno djeluje na uključivanju žena u društvenu zajednicu općenito i Islamsku zajednicu posebno.

Literatura

Abdurahman, Abdulmun'im. “Ba'sat Al-Azhar al-ula li našri as-sakafé al-islamije ve diraset ehval al-muslimin”, rad prezentiran na konferenciji *Devr A-Azhar fi an-nuhud bi ulum al-lugati al-arabije va adabiha ve al-fikr al-islami bi kulijeti al-lugati al-arabije bi Az-Zakazik*. Dostupno na: (PDF)

بحث بعنوان “بعثات الأزهر الأولى لنشر الثقافة الإسلامية ودراسة أحوال المسلمين” قدم إلى المؤتمر العلمي الدولي الثالث دور الأزهر في النهوض بعلوم اللغة العربية وآدابها والفكر الإسلامي بكلية اللغة العربية بالقاهرة (researchgate.net). (Pristupljeno: 13. 10. 2022.)

Đozo, Husein (1935). “Pokret vjerske obnove i napretka u Jugoslaviji”, preveo: Ahmed Mulalić. *Islamski glas*, 7, 4.

Đozo, Husein (1936a). “Smisao ‘idžtihada’ u islamu”. *Islamski glas*, 20, 2.

Đozo, Husein (1936b). “Problem reforme u islamu”. *Islamski glas*, 23, 2.

- Dozo, Husein (1936c). "Pokret za obnovu idžtihada". *Islamski glas*, 24, 1-2.
- Dozo, Husein (1939). "Problem vjerske obnove". *Novi Behar*, 20-21, 232.
- Dozo, Husein (1936d). "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera? Gledište Mešihetul Ezhera o tom pitanju". *Novi Behar*, god. 10, 6-9, 78-80.
- Dozo, Husein (1973). "Islam – položaj žene". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 36, 11-12, 477-486.
- Dozo, Husein (1971a). "Dižite škole – djeca vas mole". *Preporod*, 2, 8, 1.
- Dozo, Husein (1971b). "O školovanju, ponovo". *Preporod*, 2, 9, 1.
- Dozo, Husein (1971c). "Alarm za uzbunu". *Preporod*, 2, 12, 1.
- Dozo, Husein (1971d). "Vlastita slabost najveći neprijatelj". *Preporod*, 2, 15, 1.
- Dozo, Husein (1971e). "Učiti, učiti, učiti". *Preporod*, 2, 28, 1.
- Fejić, Ibrahim (1950). "Nastupni govor reisu-l-uleme islamske vjerske zajednice u FNRJ Ibrahim-ef. Fejića održan prigodom primanja menšure 12. septembra 1947. u Gazi Husrev-begovoj džamiji u Sarajevu". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 1, 1-3, 20-24.
- Jašarević, Nermina (1983). "Gazi Husrev-begova ženska medresa u Sarajevu u periodu od 1933-1949. god. i od 1978. god. do danas". *Anali GHB*, 6, 9-10, 281-290.
- Kamenica, Edina (2017). "Nermina Baljević: Ja sam jedan sretan insan", *Oslobođenje*. Dostupno na: Oslobođenje – Nermina Baljević: Ja sam jedan sretan insan (oslobodjenje.ba). (Pristupljeno: 20.10.2022)
- Muftić, Hazim (1932-33). "Haremski dževahir". *Hikmet*, 4, 42, 164-170; 43, 199-203; 44, 243-248; 45, 261-263.
- Mulalić, Mustafa (1932). "Ilmija i inteligencija". *Gajret*, 328-330.
- Pašić, Muhamed (1936). "Da li je problem otkrivanja žene vjerskog ili socijalnog karaktera?". *Novi Behar*, 10, 12-14, 139-140.
- (1929). "Islamska izborna kurija". *Hikmet*, 1, 1, 25-26.
- (1971). "Mladi u pitanju – mladi u odgovoru". *Preporod*, 2, 30, 10.
- (1971). "Naša pošta". *Preporod*, 2, 15, 2.
- (1967). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 30, 9-10, 456.
- (1973). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 36, 11-12, 517.
- (1976a). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 39, 255.
- (1976b). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 39, 680-682.
- (1977). "Pitanja čitalaca i naši odgovori". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 40, 460.
- (1971a). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, 2, 10, 3.
- (1971b). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama". *Preporod*, 2, 11, 3.
- (1971c). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama". *Preporod*, 2, 12, 3.
- (1971d). "Tražiti nauku opšta je dužnost muslimana i muslimanke – Razvoj prosvjetnih i naučnih institucija pod utjecajem islama", *Preporod*, 2, 13, 3.
- (1970a). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 1, 6.
- (1970b). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 2, 8.
- (1970c). "Žena, porodica, dom". *Preporod*, 1, 3, 8.
- (1982). "Izvještaj o radu Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice u SFRJ održanom 27. maja 1982. godine u Beogradu". *Glasnik VIS-a u SFRJ*, 45, 4, 456-457.

الموجز

آراء الشيخ حسين جوزو حول قضية المرأة وجهوده لتحسين
مكانة المرأة البوشناقية المسلمة
سمية ليفاكوفيتش سوباشيتش

كان الشيخ حسين جوزو أحد أبرز الشخصيات البوشناقية التي ميزت فترة النهضة الإسلامية في البوسنة والهرسك في النصف الثاني من القرن العشرين. ركز الشيخ في أعماله على العديد من القضايا التي كانت تحظى باهتمام العلماء الإصلاحيين البارزين، أمثال محمد عبده ورشيد رضا ومحمود شلتوت، وكان الشيخ مؤيداً لأفكارهم وفهمهم للإسلام، وكان يروج لها في أعماله. وتمثل أعماله في الجوانب التي تناولت قضية المرأة صدى للتيارات التي كانت تحرك مفهوم التجديد الإسلامي في المجتمعات المسلمة، وخاصة في مصر. وقد ساهمت دراسته في كلية الحقوق بجامعة الأزهر بين عامي 1934-1939 بشكل كبير في ذلك. وفي هذا البحث سيتم تحليل مواقف وفتاوى الشيخ حسين جوزو حول قضايا المرأة، مع مقارنة مواقفه بمواقف الإصلاحيين الإسلاميين وعلماء البوسنة الذين عاصروه. كما يقدم البحث تحليلاً لمشاركة حسين جوزو في المشيخة الإسلامية في مجال تحسين وضع المرأة البوشناقية المسلمة.

الكلمات الرئيسية: حسين جوزو، تحرير المرأة، قضية المرأة، المشيخة الإسلامية.

Summary

THE VIEWS OF HUSEIN EFENDI ĐOZO ABOUT WOMEN ISSUE AND HIS ENGAGEMENT IN THE STRUGGLE FOR IMPROVING THE POSITION OF WOMEN AMONGST THE BOSNIANS

Sumeja Ljevaković-Subašić

One of the key figures amongst Bosniaks who marked the period of revival of Islam in Bosnia and Herzegovina in the second half of the 20th century was Husein efendi Đozo. In his writing he thematizes a number of issues discussed by the most significant scholars of Islamic reform like Muhammed 'Abduhu, Rashid Ridā and Mahmood Shaltut whose ideas he supported and promoted. The segments of his works where women issue is discussed reflect the mainstream thought of the time promoted by the Revival of Islam in Muslim societies, particularly in Egypt. Husein Đozo graduated from the Law Faculty of the renowned Al-Azhar University in Egypt (1934-1939) which certainly had a significant impact on this manner of his thought development. This article analyses his views and fatwas regarding the women issue and makes a comparison between his views and those of the Islamic reformists and other Bosniak ulama of the time. His contribution in improving the position of women in Bosniak society is also discussed here.

Keywords: Husein Đozo, emancipation of women, women issue, Islamic Community